

УДК 378.18(=163.41)(497.1)"1933/1941"
314.15(=163.41)(73)"193"

DOI <https://doi.org/10.31212/zradova.16.transnac.dik.67-100>

БЕСНА ЂИКАНОВИЋ

Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка нико није разумео. Амерички студенти југословенског (српског) пореkla у Краљевини Југославији 1934–1941.

Апстракт: Предмет анализе је остварена просветна сарадња исељеника и југословенске државе настала иницијативом Српског народног савеза и појединачним подстицајима исељеника у САД. Увидом у архивску грађу (Архив Југославије, Архив Србије) и исељеничку штампу, прати се процес повезивања и сарадње исељеничке заједнице у САД-у и југословенске државе 30-их година XX века остварен доласком групе америчких студената југословенског, односно српског порекла на универзитете у Краљевини Југославији, у првом реду на Београдски универзитет. Исходи овог сусрета, квалитет сарадње, изазови и појединачна искуства, раскорак између јавно прокламованог и у пракси оствареног, разумевање и увид у природу односа државе и исељеника, као и карактер мигрантског живота предмет су интересовања овог истраживања.

Кључне речи: Српски народни савез, Краљевина Југославија, исељеници, амерички студенти југословенског (српског) порекла, Удружење америчких студената „Михаило Пупин“, Сједињене Америчке Државе

У годинама великих изазова које је наметала економска криза тридесетих година XX века, Српски народни савез (СНС), највећа српска исељеничка организација у Сједињеним Државама, упутио је септембра

1935. меморандум југословенској влади под називом „Шта би требала Краљевина Југославија да уради за своје исељенике у Северној Америци, да би будуће генерације биле сачуване за отаџбину и веру прадедовску“, уз напомену „за српски део југословенских исељеника“. Меморандум је садржао низ предлога о облицима будуће културно-просветне сарадње који би водили даљем продубљивању односа југословенске државе и исељеника.¹ Две године раније Савез је направио иницијални корак у правцу давања новог садржаја у међусобним односима две стране. Августа 1933. СНС је предложио југословенским властима да се неколико питомаца Савеза пошаље на југословенске универзитете.² Ова иницијатива, затим и предлог у виду меморандума представљали су само још једну потврду континуитета и константности сарадње српског исељеништва у Америци и „старог краја“. И поред новог живота у Сједињеним Државама и опредељења да се лична и судбина породице вежу за нову средину, српска исељеничка заједница очувала је и градила, преко појединачних породичних веза, али и кроз сарадњу на институционалном нивоу, чврсте везе са новом југословенском државом. Године Првог светског рата свакако су показале снагу везе између исељеника и старе домовине, указујући на могуће просторе сарадње, на интерес који је држава могла имати од исељеничке заједнице а, с друге стране, и на константност везаности исељеника за „стари крај“ упркос просторној и физичкој удаљености. Различитог интезитета, садржаја и квалитета ова веза није прекинута ни у тренуцима стварања нове, југословенске државе, опстајући и током процеса трансформације привременог типа исељавања у облик трајног чина. Карактер односа се мењао, опредељен тренутно препознатим интересима или потребама једне или друге стране, као и укупним економским и друштвено-политичким околностима, али

1 Од југословенске државе тражила се помоћ за оснивање централне библиотеке за САД и Канаду при СНС-у, слање већег броја школских књига за потребе исељеничких школа и организација, као и омогућавање доласка учитеља и свештеника у Америку. За потребе библиотеке тражиле су се књиге југословенских писаца, пре свега оне које би могли да читају и они који нису имали високо образовање. Од школских уџбеника тражени су буквари, читанке, граматика, уџбеници из историје, географије, веронауке, као и нотне свеске, позоришни комади. У погледу учитеља и свештеника наглашено је: „Такви треба да су доброг карактера, вољни да раде у нашем исељеништву искрено и одано, да га поучавају и просвећују“. Архив Југославије (АЈ), Министарство просвете (66), фасцикла 72, Предлог и молба Српског народног савеза, 25. септембар 1935.

2 Српски народни савез је покренуо августа 1933. године иницијативу да се у Краљевину Југославију пошаље шест питомаца Савеза на школовање. АЈ, Краљевско посланство у Вашингтону (371) фасцикла 58, Посланство у Вашингтону за Бранка Пекића, секретара СНС, 7. август 1933; АЈ, 371-58, Посланство у Вашингтону за Богољуба Јевтића, министра спољних послова, 15. август 1933.

је динамика односа исељеника и старе домовине очувана током читавог међуратног периода. Очекивања исељеника од југословенске државе нису била без основа. Упирање погледа ка старој домовини подстакнуто је ставом самих југословенских власти, које су исељенике, посебно у светлу њихове бројности и услед искуства стеченог током ратних година, перципирале као део народног јединства. После уједињења јавила се потреба да се исељеници „јаче вежу за народну целину и што боље очувају своје национално обележје“.³ Штавише, овај став није био само одраз привременог националног заноса непосредно након рата, већ је он своје место нашао и у законској регулативи нове југословенске државе која је остала непромењена током читавог међуратног периода.⁴ Стога није чудило опредељење српских исељеничких организација да се, у годинама Велике економске кризе и нових изазова како за егзистенцију појединаца тако и за опстанак исељеничких организација, ослонац потражи у старој домовини односно у сарадњи са званичним институцијама југословенске државе.

Живот миграната неминовно носи двострукост идентитета, оног наслеђеног из земље порекла и оног обликованог утицајима нове средине.⁵ Балансирање између ова два, превага једног или другог уз немогућност лишавања ове двојности, дефинисање или обликовање различитих аспеката живота наслеђем старог краја и стеченим садржајима

3 Ај, 371-58, Пов. бр. 4255, Министарство иностраних дела за Краљевско посланство у Вашингтону, 6. април 1921.

4 Исељеничко питање регулисано је низом аката, Уредбом из 1921, Законом о исељавању 1921. и Правилником 1922. односно 1924. Vesna Đikanović, *Iseļjavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2012) 126–133. О југословенској исељеничкој политици у међуратном периоду видети и: Aleksandar R. Miletić, *Journey under Surveillance. The overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context 1918-1928*, (Berlin, London: Lit Verlag, 2012); Ulf Brunnbauer, *Globalizing Southeastern Europe, Emigrants, America, and the State since the late Nineteenth Century*, (New York, London: Lexington Books, Lanham, Boulder, 2016), 207–256.

5 У анализи питања хрватске емиграције у Аустралији, Val Colic-Peisker наводи: „For most working-class migrants, the core of their identity remained „ethnic“ determined by blood (ancestry) and territory (place of origin) although enlarged from local-ethnic to ethnonational identity in the process of migration. This type of identity made their transnationalism bilocal and binational, the bridge between the two places and two countries“. Он указује на разлику између етничког и космополитског транснционализма. Етнички се односи на везе мигранта са земљом порекла, односно „Ethnic transnationalism (...) does not transcend the national principle and in fact nurturs territorial, ethnic and national attachments“, док онај космополитски „transcends the ethnonational and territorial principle“. Val Colic-Peisker, *Migration, Class, and Transnational Identities. Croats in Australia and America*, (University of Illinois Press: Urbana and Chicago, 2008), 206, 210–212.

нове средине прате свакодневицу мигрантског живота. Опет, могућност употребе ове двојности за појединачни или напредак заједнице остаје као реалност мигрантске стварности.⁶ Видљивост ове појаве свакако је постајала јаснија у тренуцима великих промена у животу појединаца или егзистенцији заједнице. У случају српских исељеника у Америци ће управо време обележено годинама светске економске кризе тридесетих учинити ако не новим онда свакако јаснијим однос миграната и старог краја, где су одлуке о изналажењу нових решења и тражења ослонаца за превазилажење уочених проблема и изазова биле, између осталог, опредељене и осећањем припадности и идентитета. Забринутост за судбину исељеничких организација у светлу економске кризе и смањења броја чланова као предуслова функционисања организованих облика живота, наметала је потребу тражења нових начина за очување онога што је деценијама представљало не само ослонац културног, друштвеног и верског живота већ је било и својеврсни извор егзистенцијалне сигурности у новој америчкој домовини. Један од начина препознат је у раду на опстојности везе друге генерације емиграната за исељеничке организације кроз очување свести о пореклу и бар емотивног осећања припадности које би омладину везало за национално биће њихових родитеља. У том смислу препознат је значај културно-просветног рада у циљу очувања националне свести млађих генерација. Уочавање потребе рада у овој сфери није било непознаница ни у ранијем периоду. Међутим, време економске кризе и јасније препознавање могућих последица „однарођавања“ младих додатно је подстакло дебате о потреби предузимања активнијих и делотворнијих мера у сфери културно-просветног ангажовања.⁷ Једна од тих мера била је већ поменута иницијатива Српског народног савеза за слање његових питомаца на југословенске

6 Улрике Хана Мајнхоф и Ана Триандафилиду уводе термин „транскултурни капитал“ уз образложење: „Мигранти могу стратешки да употребе свој транскултурни капитал, не да би ограничили своје опције већ да би их максимално искористили, чиме би остварили даљи економски и професионални развој у свакодневном животу“. Ulrike Hana Majnhof, Ana Triandafilidu, „Šire od dijaspore: transnacionalne prakse kao transkulturni kapital“, *Transkulturalna Evropa. Kulturna politika u Evropi koja se menja*, prir. Ulrike Hana Majnhof, Ana Triandafilidu, (Beograd: Clio, 2008), 277, 281–282.

7 По свему судећи, снага институција попут Епархије америчко-канадске или Српског народног савеза није била довољна. Свештеник Милован Шундић је истицао незаинтересованост српских организација за ово питање, али и слабо материјално стање српске епархије у Северној Америци као разлог одсуства активнијег укључивања у рад са омладином у Америци. Ипак, он је као решење за све приметније отуђење исељеничке омладине од национално обојених организација видео заједнички рад родитеља и цркве уз појачано ангажовање српских организација, у првом реду СНС-а. Ај, Централни пресбирио (38), фасцикла 738, „Погледи на васпитање наше деце у Америци“, *Американски Србобран*, 14. новембар 1932.

универзитете. И раније су се ђаци и студенти из исељеничке средине школовали у Југославији, односно амерички ђаци и студенти југословенског порекла били су део југословенског школског система и пре ове одлуке. Школске 1933/34. године, у Студентском дому краља Александра међу 57 страних студената налазила су се и четворица студента из Америке.⁸ То су биле искључиво појединачне иницијативе чланова породице, који су, подстакнути различитим мотивима, желели да своју децу школују у југословенским школама, и оне ће као такве опстати у читавом међуратном периоду. Одлуком СНС-а први пут је извршен покушај да се ова врста сарадње подигне на ниво институционалног односа и да јој се да значај константности и континуитета. Важност реализације идеје школовања питомца Савеза на универзитетима у Југославији за српске исељеничке организације у Америци била је очигледна. Интензивирање укупног просветног рада значило је „очување наше деце за веру и нацију“.⁹ Односно, без таквог рада: „Бићемо сведоци изумирања нашег верског и националног живота у Америци“.¹⁰ На овој врсти сарадње инсистирало се и у поменутом меморандуму¹¹ и у каснијим активностима српских исељеника.¹² Оно што се јавило као иницијатива 1933, већ наредних година је попримило тенденцију једног константног облика сарадње. Важност пројекта студирања исељеничке омладине у Југославији

- 8 У дому су се налазили студенти медицине Миљивој Радоичић из Сан Франциска и Симо Мишковић из Чикага, студент шумарства Милош Плавшић из Детроита и студент теологије Војислав Настић из Индијане. АЈ, 66-142-415, Списак студената примљених у Студентски Дом Њ. В. Краља Александра I школске 1933/34. године
- 9 Из дискусије С. Узелца о значају школства. АЈ, 371-64, Записник заседања Црквено-Народног Сабора Српске православне Епархије Америчко-Канадске у Чикагу од 17 (30) новембра до 19. новембра (2. децембра) 1938.
- 10 АЈ, 38-738, „Погледи на васпитање наше деце у Америци“, *Американски Србобран*, 14. новембар 1932.
- 11 У меморандуму је изражена молба да се један број питомца Савеза школује о трошку југословенске државе на универзитетима у Краљевини. Предложено је и да се сваке године у карловачкој богословији Св. Саве школују двојица свештеничких кандидата који би по повратку у Америку вршили црквену службу са циљем да „одрже веру прадедовску а кроз веру и име и народне традиције и обележја“. Студенте би бирала управа Савеза у споразуму са Епархијом америчко-канадском и државним представницима а по препоруци исељеничких друштава и црквено-школских општина на простору северне Америке. АЈ, 66-72, Предлог и молба Српског народног савеза, 25. септембар 1935.
- 12 Приликом посете групе српских исељеника Југославији 1937. године председнику југословенске владе Милану Стојадиновићу је уручен меморандум СНС-а. АЈ, 371-58, Ст. број 85322, Министар социјалне политике и народног здравља Драгиша Цветковић за Министра просвете Димитрија Магарашевића, 12. новембар 1937. - Две године касније тражене су три стипендије у износу од по 2.000 динара месечно за сваког студента. АЈ, 371-56, Пов. бр. 10599/VI, Министарство иностраних послова КЈ за Краљевско посланство у Вашингтону, 1. јун 1939.

потврђена је на конвенцији СНС-а у Милвокију 1935,¹³ затим и на конвенцији Савеза у Јангстону 1939. године.¹⁴ Подршка је дошла и од Епархије америчко-канадске.¹⁵

У покушају да се идеја приближи југословенској страни и обезбеди подршка, управа Савеза је у први план истицала значај ове сарадње за југословенску државу. Наглашавана је важност овог чина за Југославију јер „кад се такви младићи васпитају у нашем националном духу и заволе нашу отаџбину, они ће кад овамо дођу, бити народне вође и достојни представници наше народне мисли и наше отаџбине пред Американцима, јер ће они сами с временом заузети одговорна места у културном и политичком животу Америке“.¹⁶ Такође, ови студенти „напојени духом љубави за своју стару отаџбину“ враћали би се у Америку и постајали би „веза између овдашње наше омладине и омладине у отаџбини“.¹⁷ Подршку овој иницијативи Савеза су пружиле и југословенске дипломате у Америци. Посланство у Вашингтону је препоручило молбу Савеза за пријем студената министру спољних послова Богољубу Јевтићу „чак и у случају да њихова досадашња школска спрема не би у потпуности одговарала условима за ступање на нашим универзитетима“.¹⁸ Почасни конзул у Питсбургу Коста Унковић управо је апострофирао корист коју би Југославија могла имати

13 АЈ, 371-58, Пов. бр. 746, Отправник послова Краљевског посланика у Вашингтону за Министарство иностраних послова, 6. август 1935; „Извештај Управног одбора делегата Друге конвенције српског народног савеза“, *Американски Србобран*, 3. јул 1935.

14 На конвенцији одржаној од 28. јуна до 8. јула 1939. године у Јангстону (Охајо) усвојен је предлог да се упути резолуција југословенској влади са молбом да се одобри неколико стипендија за школовање деце рођене у Америци. Напори овог карактера односили су се и на сам простор Америке. Донета је одлука да се финансира школовање деце чланова Савеза који су били слабијег материјалног стања а средства за ове потребе прикупљала би се из школског фонда. АЈ, 371-56, Ст. пов. бр. 10, Предмет: Извештај о раду и резултатима III конвенције Српског Народног Савеза у Youngstown-u, Ohio, 19. јул 1939.

15 АЈ, 371-56, Епископ Дамаскин за посланика К. Фотића, 17. октобар 1939.

16 АЈ, 371-58, Ст. број 85322, Министар социјалне политике и народног здравља Драгиша Цветковић за Министра просвете Димитрија Магарашевића, 12. новембар 1937. - И пре иницијативе СНС, секретар Савеза Б. Пекић препоручујући Михаила Врлинића за школовање у Краљевини истакао је: „Такви младићи који би свршили један део школовања у Југославији, верујем били би после кад се врате у Америку најбољи проповедници и заговаратељи наше државе и нашег народа, јер они као рођени Американци а по осећају Срби и Југословени, имаће љубави и воље да буду нашој држави од користи у свом будућем животу.“ АЈ, 371-58, Б. Пекић за Посланство у Вашингтону, 23. септембар 1932.

17 АЈ, 371-58, Српски народни савез за Председника краљевске владе Драгишу Цветковића, 6. октобар 1939.

18 АЈ, 371-58, Пов. бр. 609, Посланство у Вашингтону за Богољуба Јевтића, министра иностраних послова, 15. август 1933.

од лица школованих на југословенским факултетима. Како је истакао, ти студенти „били би и у будуће, кад заузму своја места у америчком животу, стална и јака спона између домовине и емиграције, између Југославије и Америке. Они би били проповедаоци и пропагатори југословенско америчког пријатељства у сваком смеру“.¹⁹ Константност оваквог става југословенских дипломата потврђује и констатација југословенског посланика у Вашингтону Константина Фотића да би школовање једног броја студената у Краљевини било „у нашем националном интересу“ пошто би ти млади људи по повратку у Америку „постали наши најбољи национални пропагатори који би могли најлакше сузбијати субверзивну и антидржавну пропаганду извесних елемената“.²⁰ Фотић је ове ставове поновио и неколико година касније истакавши значај школовања исељеничке омладине у Краљевини: „Они би се у земљи спремали за културни и национални рад међу исељеницима у Америци“.²¹ Речи подршке могле су се чути и у редовима југословенских званичника у Краљевини.²² Министарство просвете сагласило се са потребом сарадње у домену школства и доласка америчких студената југословенског порекла који би на југословенским универзитетима научили језик и националну историју „после чега ће они постати сигурно добри Југословени, што би било од неоцењиве моралне важности за нашу земљу“.²³ Подршка из истог министарства дошла је и

19 АЈ, 371-58, Реф. П-592/559, Коста Унковић за К. Фотића, 25. фебруар 1937.

20 АЈ, 371-58, Бр. 149, Посланик за Министарство иностраних послова, политичко одељење, 4. март 1938.

21 Фотић је, пратећи молбе СНС-а, предложио на интерминистеријалној седници у Београду довођење 6–10 младића годишње у КЈ који су у Америци већ завршили факултет. АЈ, 371-77, Седница у Министарству иностраних послова, 3. септембар 1938. Из редова југословенских дипломата долазила је неподељена подршка не само идеји школовања питомаца Српског народног савеза већ и постављања читаве културно-просветне сарадње на знатно шире основе. Размена ђака и професора, повезивање југословенских и америчких универзитета, долазак југословенских студената у Америку у циљу успостављања културних веза са америчком државом и повезивања са исељеничком омладином, били су неки од предлога југословенског посланика Фотића. АЈ, 371-54, Пов. бр. 549, К. Фотић за Милана Стојадиновића, 14. јул 1936.

22 Сарадња у домену просвете остваривала се током међуратног периода пре свега кроз слање уџбеника и школског материјала као одговор на молбе исељеничких школа и колонија. За потребе југословенске школе у Мексиспорту у Пенсилванији одвојена су средства одлуком Министарства просвете, за набавку уџбеника „у циљу одржавања националне свести код деце југословенских колониста“. АЈ, 66-452, П. Бр. 40.834, 5. новембар 1930. Југословенској школи у Ранкину у Пенсилванији достављено је више стотина буквара, читанки, верских књига. АЈ, 66-2305, Број 93977, 30. децембар 1931. За исељеничку школу у Калифорнији одлуком од 10. новембра 1938. додељено је 700 књига. АЈ, 371-58, Пов. бр. 24021/VI-Ац 18, 16. новембар 1938.

23 И даље: „Држава је, првенствено, позвана да се стара о националном васпитању наше академске омладине у иностранству, поглавито у Америци, као што то чине и остале

у погледу одобравања једног броја стипендија америчким студентима.²⁴ Министарство социјалне политике и народног здравља позитивно је реagoвало на молбу СНС-а изражену у меморандуму ове организације.²⁵ И поред тога, па чак и упркос званично прокламованој и законски утемељеној политици, у пракси је исказивана знатно мања спремност да се изађе у сусрет иницијативама које су стизале из Америке. И поред позитивног односа према предлозима СНС-а за унапређење културно-просветне сарадње, југословенско министарство просвете морало је да констатује да у његовом буџету „није ништа предвиђено за просветни рад међу исељеницима уопште“.²⁶ Раскорак између онога што је јавно прокламовано и онога што се у пракси спроводило постао је видљив и у третирању питања школовања исељеничке омладине, укључујући и питомце Савеза у Југославији. Сплитско *Ново доба* је писало да југословенске високе школе отежавају уписивање деце исељеника-повратника из Америке.²⁷ Исељеницима који су се интересовали за упис у учитељску школу, односно богословију поручено је да се, с обзиром на велико интересовање за упис у ове школе, „не могу чинити нарочите олакшице за децу наших исељеника“.²⁸ Са сличним препрекама суочила се и српска потпорна организација. Молба СНС-а да се у Југославију пошаље група студената на школовање упућена је југословенским властима августа 1933. али је до реализације

културне државе, утолико пре, што од привржености и љубави тих младих људи за Југославију у многоме зависи пропаганда и углед наше земље у иностранству“ АЈ, 66-131-411, I Бр. 7642, Министарство просвете за Министарски Савет, 28. фебруар 1938.

24 АЈ, 66-131-411, I Бр. 7642, Министарство просвете за Министарски Савет, 28. фебруар 1938.

25 Прихваћена је идеја формирања централне библиотеке, финансирање доласка једног броја питомаца Савеза, школовање два богослова, пружање помоћи приликом организовања излета чланова Савеза у Југославију. У погледу слања свештеника и учитеља закључено је да су потребне дуже припреме, али је и у овом случају изражена спремност да се ово настојање подржи. АЈ, 371-58, Ст. бр. 68866, 26. фебруар 1936.

26 АЈ, 66-72, П. пов. бр. 626, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, 23. октобар 1935.

27 АЈ, 66-452, Ст. бр. 46124, Министарство социјалне политике и народног здравља за Министарство просвете, 24. октобар 1931.

28 АЈ, 66-452, П. бр. 57332/31, Министарство просвете за Министарство социјалне политике и народног здравља, 9. фебруар 1932; АЈ, 66-452, Ст. бр. 46124, Министарство социјалне политике и народног здравља за Министарство просвете, 24. октобар 1931. Деца добровољаца из Америке могла су да очекују извесну предност на конкурс за упис „али не на самом испиту“, уз констатацију да ће се деци исељеника из Америке „чинити извесне олакшице у границама закона“. АЈ, 371-59, Десанка и Марио Франовић из Сан Дијега за посланика К. Фотића, 20. април 1936; АЈ, 371-59, Секретар посланства за Десанку и Марија Франовића, 24. април 1936.

ове замисли морало да прође годину дана испуњених питањима о условима уписа и школовања америчких студената на универзитетима у Краљевини.²⁹ Од питомаца Савеза се тражила потврда о завршеним школама и положеним испитима неопходним за упис на факултете.³⁰ Југословенски закон о држављанству уносио је додатну забуну у погледу услова које су питомци морали да испуне. Према југословенским законима, за стране држављане била је довољна потврда о положеним испитима као услов за упис на више школе.³¹ Од лица са југословенским држављанством, поред ових потврда, захтевало се и полагање испита из групе националних предмета (језик, историја, географија). Југословенско држављанство се могло изгубити само редовним отпустом, односно стицање страног држављанства није аутоматски значило и губитак оног југословенског.³² Стога су и исељеници у Америци и њихова деца, уколико нису добили отпуст, и даље сматрани југословенским држављанима. Упркос чињеници да су питомци СНС-а имали америчко држављанство, из угла југословенских власти они су били и даље југословенски поданици и самим тим у обавези да испуне услове које је такав статус наметао.³³ Српски народни савез је наступио са

-
- 29 АЈ, 371-56, Српски народни савез за посланство у Вашингтону, 22. новембар 1933; АЈ, 371-56, Српски народни савез за посланство у Вашингтону, 15. децембар 1933; АЈ, 371-56, Српски народни савез за посланство у Вашингтону, 30. јануар 1934. У погледу доласка питомаца из Америке Министарство просвете је известило „да нема буџетске могућности“ да плати путовање ђацима „Српског народног савеза“ из Питсбурга за Југославију. АЈ, 371-56, Пов. бр. 18060, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 18. септембар 1933.
- 30 Упис у средње школе и на Универзитет у Краљевини регулисани су чл. 59 Закона о средњој школи и чл. 32 Закона о универзитету. На факултете су се могла уписати лица која су завршила средњу школу (гимназију, реалну гимназију, реалку) са положеним испитом зрелости. У смислу југословенских закона, америчка High school није била средња школа па се лице са том школом није могло директно уписати на факултет. АЈ, 371-56, Пов. бр. 18060, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 18. септембар 1933; АЈ, 66-452, П. бр. 57332/31, 9. фебруар 1932. О условима уписа на Београдски универзитет видети и: Љубодраг Димић, „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“, *Универзитет у Београду 1938–1988*, зборник радова, (Београд: Универзитет, Савремена администрација, 1988), 229–230.
- 31 Од страних држављана су се тражили High Learning Certificate, Preliminary Examination Certificate, Entrance Examination Certificate. АЈ, 371-58, Пов. бр. 11437(V1)Ац18, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 7. јун 1934.
- 32 *Држављанство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Протумачено издање важећих законских одредаба*, обрадио и средио др. Отокар Пиркмајер, (Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 1929), 48–50, 73–100.
- 33 У случајевима које предвиђа закон о држављанству, задржава се југословенско без обзира на стечено држављанство друге државе а деца држављана наслеђују држављанство својих родитеља. АЈ, 371-56, Пов. бр. 14879/V1, Предмет: Питомци Српског народног савеза, 6. јул 1934.

позиције спровођења својеврсне националне мисије слањем ових студентата у Југославију, уз инсистирање на националном значају школовања питомца, који би затим у Америци постали носиоци српске националне свести и заступници интереса југословенске државе. Опет, од југословенске државе тражило се ослобађање питомца од додатних услова који су важили за југословенске држављане³⁴ Југословенске власти су тек након дугог разматрања овог питања донеле одлуку да ослободе питомце СНС-а полагања додатних испита, односно да их у том сегменту третирају као стране студенте.³⁵ До раскорака између јавно прокламованог и у пракси спроведеног дошло је и по питању молби српских исељеника за одобравање одређеног броја стипендија за питомце Савеза. Идеја о установљењу неколико стипендија за америчке студенте југословенског порекла није прихваћена, и поред подршке која је овога пута дошла и из југословенског министарства просвете.³⁶ Министарство финансија је истакло недовољна буџетска средства за 1938/39. годину као примарни разлог одбијања овог предлога.³⁷ Истовремено, југословенска држава је за исту буџетску годину предвидела један број стипендија за студенте из Пољске и Француске, на тај начин одржавајући континуитет дотадашње просветне сарадње са овим државама.³⁸ Свакако да су сложени унутрашњи проблеми, укупна спољнополитичка ситуација и економска криза, са којима се суо-

34 „Иако су ови наши студенти овде рођени и према томе законима америчким постали грађани Америке, опет према законима Краљевине Југославије наша се деца и даље сматрају грађанима југословенским. Због тога молимо да се тој деци не праве неприлике и потешкоће и да се има у виду значај њихове мисије кад се поврате овамо“. АЈ, 371-58, Српски народни савез Маршалату Двора, 1. август 1934.

35 „Од наших питомца“, *Америчански Србобран*, 19. октобар 1935.

36 Из Министарства просвете стигао је предлог да Министарство финансија одобри 240.000 динара за десет стипендија за дипломиране студенте југословенског порекла са америчких универзитета за наставак студија на југословенским универзитетима. Избор будућих студената би вршило Министарство просвете а питомци би добијали по 2.000 динара месечно у току једне године. АЈ, 66-131, I Бр. 7642, Министарство просвете за Министарски савет Краљевине Југославије, 28. фебруар 1938.

37 У образложењу министра финансија наглашено је да за буџетску 1938/39. нису предвиђени издаци за успостављање стипендија за америчке студенте. Како је речено, није поднет уредан захтев Министарства просвете, али и да је поднет „не бих могао предложити Министарском Савету одобрење ванредног кредита за ову сврху, јер је буџетски ванредни кредит већ у целости утрошен“. АЈ, 66-131, Бр. 3112, Министарство финансија за Министарство просвете, 12. март 1938.

38 За школску 1938/39. предвиђене су буџетом три стипендије за француске студенте у износу од по 2.250 динара месечно (АЈ, 66-131, П. 14218-ф-43, Предмет: Стипендије југословенске владе за Французе, 22. јун 1938). У истом периоду за пољске студенте одобрене су две стипендије у износу од по 2.500 динара месечно а на основу Споразума о научним, школским и уметничким односима између Краљевине Југославије и Пољске. АЈ, 66-131, II Бр. 37407, Министарство просвете Краљевине Југославије, 11. новембар 1938.

чавала југословенска држава 30-их, утицали на овако ригидан став у погледу иницијативе СНС-а. Појачани повратак осиромашених исељеника из Америке, као последица економске кризе, такође је изазивао опрез и забринутост југословенских власти.³⁹ Међутим, треба узети у обзир и то да се радило о иницијативи само једног дела исељеништва и да у том смислу није било једне опште југословенске акције исељеника у Америци. Свештеник-учитељ из Сједињених Држава Милован Шундић је управо овај разлог видео као кључни, објашњавајући одсуство подршке државе просветним напорима српских исељеника у Америци. Домовина је и из угла Шундића могла имати важно место у просветном раду унутар исељеничке заједнице, али, како истиче, „Југославија ово питање хоће да реши једино југословенски“.⁴⁰ Донекле је потврда овог става дошла и из Краљевине. Наиме, учињен је покушај да се овом облику сарадње да југословенски карактер укључивањем хрватских и словеначких организација. Ова иницијатива, која је сада дошла од југословенских представника, доживела је неуспех.⁴¹

Српски народни савез ипак није одустао од своје намере. Након појашњења услова за упис на југословенске универзитете, СНС је донео одлуку 27. јула 1934. да упути десет својих питомаца на школовање у Краљевину Југославију.⁴² Намера је била „да се ова наша омладина тамо школује и упозна нашим народним животом и нашом историјом, књижевности, обичајима и свиме што је наше, да на тај начин заволи своје народно име и отаџбину својих отаца и да се врате овамо и буду учитељи и вође остале наше омладине и будућих нараштаја овде“.⁴³ Ових десет студената и студенткиња постају носиоци сарадње која је на један нов

39 Адела Милчиновић из исељеничког изасланства у Њујорку закључила је: „Наша држава жели повратнике здраве и имућне који ће јој бити на корист, а не стотине немоћних и биједних, да јој падну на терет“. АЈ, 371-50, 2467, Адела Милчиновић за конзулат у Питсбургу, 7. новембар 1930.

40 Шундић је сматрао да би „сепаратна“ помоћ државе изазвала „велику ларму и пометњу“ а то би „ишло више на штету општих националних интереса, него што би помогло и користило“. АЈ, 38-738, Погледи на васпитање наше деце у Америци, *Американски Србобран*, 14. новембар 1932.

41 Предлог за слање студената, питомаца Хрватске братске заједнице, највеће хрватске и југословенске исељеничке организације, вођство ове организације је одбило уз коментар да док се стање у Краљевини не промени Заједница неће учествовати у оваквим облицима сарадње. АЈ, 371-54, Пов. бр. 24648/VI/, Предмет: Изјава председника „Хрватске братске заједнице“ г. Бутковића у погледу сарадње са представништвом Краљевине у Сједињеним Државама Америке, 13. октобар 1936; АЈ, 38-736, О везама исељеника с домовином, *Нови исељеник*, Загреб 1. јануар 1937.

42 АЈ, 371-56, Секретар СНС, Бранко Пекић за Краљевско посланство у Вашингтону, 31. јул 1934.

43 АЈ, 371-58, Српски народни савез за Маршалат Двора, 1. август 1934.

начин повезала исељенике и стару домовину. Као појединци, они су доласком у Југославију реализовали своје личне амбиције, интересовања и жеље. Истовремено, постали су носиоци једног пројекта којем су дати обриси и значење националне мисије, али и носиоци бремена великих очекивања читаве једне заједнице. Студенти су испраћени из Њујорка уз појашњење „шта од њих очекује Српски народни савез као и наш народ у Америци, који у њих полажу највећу своју наду за будући наш народни живот у Америци“.⁴⁴ Један моменат повезивао је хтења ових студената и намере Савеза, а то је била идеја о тражењу ослонца у старој домовини за реализацију будућности у новој.

После годину дана од покретања иницијативе српског потпорног савеза, група студената стигла је у Краљевину 14. септембра 1934.⁴⁵ Поред десет питомаца СНС-а⁴⁶ групу америчких студената чинили су и Блажо Вуксановић и Војислав Шабановић који су намеравали да наставе школовање на Богословији у Сремским Карловцима.⁴⁷ Питомац СНС-а, студент Ненад (Ned) Ј. Марић због болести је привремено задржан у Паризу.⁴⁸ На изванредан начин, упркос јасној нерепрезентативности, ови студенти су осликавали порекло и социјално-економско стање југословенског односно српског исељеништва у Америци. Они су поти-

44 Студенти су кренули из Њујорка 5. септембра. Њима се том приликом обратио и југословенски исељенички изасланик Славој Трошт, који је „изнио велики значај и важност њихове мисије са жељом да се опет поврате у Америку и користе своје народу који их шаље у домовину да се поврате богатији знањем и прожети југословенским духом и родољубљем“. АЈ, 38-736, „Дом студената исељеника“, *Нови исељеник*, 1. октобар 1934; „Одлазак ђака питомаца Српског народног савеза у Југославију“, *Американски Србобран*, 5. септембар 1934. Бранко Пекић, секретар СНС-а, испратио их је речима: „Збогом и довиђења, узданицо американског Српства и Југословенства“, „Сретно вам подузеће, децо!“ *Американски Србобран*, 1. септембар 1934.

45 Студенти су били узраста између 19 и 21 године, са изузетком вође студената Михаила Рајачића који је имао 23 године. У Београду су их дочекали представници Исељеничког одсека Министарства социјалне политике и народног здравља а организован је и пријем у Српско-американској банци поводом њиховог доласка. „О нашим питомцима“, *Американски Србобран*, 19. октобар 1934.

46 У Југославију су допутовали Савка (Sophie) Стојановић-Радичевић, Владимир (William) Камненић, Ружица (Rose) Мамула, Вујо (Walter) Прица, Василије (Russel) Л. Пурлија, Драга (Dorothy) Трбовић, Велимир (William) М. Николин, Тома (Tom) П. Зороја, Ђорђе (George) М. Вујновић, Михаило (Michael) Рајачић. АЈ, 66-78, П. Пов.број 476, Министарство просвете за Ректорат Универзитета, 22. септембар 1934. Владимир (William) Камненић није био питомац СНС-а али су његови родитељи платили пут да би ишао са групом питомаца у Југославију. „Departure of Serb students to Universities in Yugoslavia“, *Американски Србобран*, 8. септембар 1934.

47 АЈ, 66-78, П. Пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, политичко одељење, 1. октобар 1934.

48 АЈ, 66-78, П. пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, Студенти из Америке, 1. октобар 1934.

цали из примарно радничких породица које су се иселиле са простора бивше Аустроугарске.⁴⁹ Такође, већина је потицала из многочланих породица, док су поједини студенти долазили из породица без једног родитеља.⁵⁰ Намера Српског народног савеза је и била да се управо фаворизују деца из мање имућних породица не само у овом подухвату већ и приликом пружања помоћи за школовање у самој Америци. Слична социјална слика пратила је и остале америчке студенте који нису дошли као питомци Савеза али су у Краљевини постали део овог круга студената и са њима чинили целину у искуству и организованом наступу.⁵¹ У погледу студирања, медицински и филозофски факултет били су коначно опредељење за већину америчких студената.⁵² Захваљујући инсистирању Српског народног савеза и заинтересованости појединих исељеника из САД-а, сарадња ове врсте тј. слање студената на југословенске универзитете, настављено је и после 1934. године. Већ наредне 1935. СНС је послао Данила Андрића из Минесоте, будућег студента технике, и Николу Марунића из Пенсилваније, који је уписао Филозофски факултет.⁵³ До 1938. дошло је укупно 28 америчких студената југословенског порекла.⁵⁴ Непосредно пре избијања Другог светског рата у Ју-

49 Студенти, укључујући и оне који нису дошли као питомци Савеза, потицали су из Лике, Огулина, Коренице, Окучана, Гомирја, Вирпазара, Билеће. Са изузетком Н. Марића који је потицао из трговачке породице, остали студенти су долазили из породица рудара, столара, кафеџија. АЈ, 66-78, П. пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, Студенти из Америке, 1. октобар 1934.

50 Тако је вођа студената М. Рајачић долазио из породице са петоро деце, Тома Зораја имао је три брата и три сестре, Драга Трбовић два брата и две сестре итд. Савка Стојановић-Радичевић, Драга Трбовић, Велимир Николин и Михаило Рајачић остали су без оца. АЈ, 66-78, П. Пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, Студенти из Америке, 1. октобар 1934.

51 Отац Блажа Вуксановића, Петар, био је рудар, ожењен, са четворо деце и по сопственим речима сиромашан. АЈ, 371-58, Петар Ј. Вуксановић за Краљевско посланство у Вашингтону, 16. октобар 1933. Михаило Врлинић у Краљевину Југославију дошао је годину дана раније са препоруком Бранка Пекића, секретара СНС-а, да му се омогући долазак пошто је „у врло оскудном материјалном стању“. АЈ, 371-58, СНС за Краљевско посланство у Вашингтону, 23. септембар 1932.

52 Филозофски факултет уписали су: Ненад Ј. Марић, Савка С. Радичевић, Драгица Трбовић, Велимир М. Николин, Никола Марунић, Ружа Мамула; медицину су студирали: Ђорђе М. Вујновић, Вујадин Прица, Василије Пурлија, Тома Зораја, док је Михаило Рајачић студирао права. Архив Србије (АС), Универзитет у Београду (Г-200), орг. јед. Ректорат, општа архива, фасц. XIII, год. 1938, Л. Кристифоровић, главни благајник СНС за Драгослава Јовановића, ректора Београдског Универзитета, 13. август 1938; АЈ, 66-129-410.

53 „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.

54 АЈ, фонд Двор (74), фасцикла 228, Меморандум Удружења „Михаило Пупин“ за кнеза Павла. - Како наводи Младен Трбуховић, један број студената дошао је о свом трошку. Међу њима су били студенти медицине Петар Јовановић, Дарослав Влахо-

гославији се налазило 15 студената, и то у Београду 12, у Загребу два и на Богословији Св. Саве у Сремским Карловцима један амерички студент.⁵⁵ Опредељење највећег броја студената из Америке било је студирање на Београдском универзитету. Ти студенти су били смештени у Студентски дом краља Александра, док су студенткиње, после привременог смештаја у интернату Кола српских сестара, смештене у Студентски дом за девојке.⁵⁶ За њихову егзистенцију брину се СНС, који је за потребе студирања одредио по 20 долара месечно, односно 200 долара годишње, за сваког студента-питомца.⁵⁷ Студенти су преузели обавезу да после окончаних студија и повратка у Америку врате новац који су добили од Савеза. Та средства би била уложена у просветни фонд у циљу финансирања даљих активности Савеза у домену просвете. На тај начин обезбеђивала се повезаност студената и Савеза, као и континуираност читаве акције.⁵⁸

Било је јасно да је долазак америчких студената имао већи значај од пуког завршавања школе у Југославији, што су у више наврата потцртавали како Савез тако и југословенске дипломате, па и појединци и институције у земљи.⁵⁹ Амерички студенти су и сами били свесни важности која се читавом подухвату придавала са обе стране океана. Њи-

вић, Симо Мишковић, студент технике Петар Сворац, студенти Филозофског факултета Марија Сворац и Злата Бачић, и Нада Марић која је уписала музичку школу Станковић. „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.

55 АЈ, 371-58, Пов. бр. 3536/VI, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 2. март 1939.

56 АЈ, 66-78, П. пов. број 476, Министарство просвете за Ректорат Универзитета, 22. септембар 1934; АЈ, 66-78, П. Пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, Студенти из Америке, 1. октобар 1934; „О нашим питомцима“, *Американски Србобран*, 19. октобар 1934.

57 АЈ, 66-78, П. пов. број 476, Министарство просвете за Ректорат Универзитета, 22. септембар 1934.

58 Српски народни савез је саставио правилник којим су регулисани односи Савеза и студената-питомаца. Новац који су студенти били дужни да врате по окончању студија ишао је у тзв. просветни фонд из кога би се затим финансирале просветне активности потпорног савеза. Такође, од студената се очекивало да током боравка у Југославији науче српски језик, историју, књижевност и да се упознају „са осталим српским и југословенским културним и просветним радом и животом“. АЈ, 38-736, „Дом студената исељенка“, *Нови исељеник*, Загреб, 1. октобар 1934.

59 Др Федор Аранички, начелник Исељеничког одсека, поздравио је долазак студената речима: „Добро нам дошли, драги синови наших исељеника у Велику Уједињену Југославију, у земљу Ваших отаца... Будите поносни, да сте одабрани и одређени, да будете тумачима југословенске земље и народа те славне његове историје пред Вашим земљацима великим нашим Савезницима у часу стварања Југославије. Верујем, да ће беспримерни овај чин националне свести СРПСКОГ НАРОДНОГ САВЕЗА – једнак по своме замашају гесту славних наших исељеника, ратних добровољаца – наћи у Вашем раду своје пуно оправдање“. АЈ, 38-736, „Дом студената исељенка“, *Нови исељеник*, Загреб, 1. октобар 1934.

хов долазак а затим и почетак студирања био је испуњен ентузијазмом и свешћу о значају ове „мисије“. Како су и сами закључили: „Ова студентска омладина настоји да, културним каналима и међусобним упознавањем повеже Нови Свет са Старим крајем, јер она хоће, жели и настоји да избегне другу Косовску катастрофу која предстоји нашем многобројном народу у Америци“.⁶⁰ Реалност боравка у Југославији носила је међутим нешто другачија искуства. Приликом доношења одлуке да се у Југославију пошаље не шест већ десет питомаца, из Савеза је упућена молба југословенским властима да изађу у сусрет овим младим људима „да се они осете да су дошли у своју земљу и међу свој народ“.⁶¹ Свега пар година касније београдски лист *Политика* је писао: „Први кораци ових младих људи у нашој земљи, нису, нажалост били увек најсрдачнији“.⁶² Сами студенти су констатовали: „Наш долазак није био уочен, а циљ нашег доласка није нико разумео“.⁶³ Упркос ентузијазму са којим су дошли у Југославију, проблеми живота у новој средини и изазови административне природе, формализам и крутост бирократског система, стварно су обликовали свакодневицу америчких студената у Краљевини. Случај два студента, Блажа Вуксановића и Војислава Шабановића, врло брзо је показао могући исход сусрета америчких студената са новом средином. Они нису дошли у Југославију као питомци Савеза,⁶⁴ но и њихов долазак је носио једнако препознат значај из перспективе српског исељеништва и српске епархије у Америци. По доласку у Краљевину Југославију, 15. септембра 1934. примљени су у интернат Богословије у Сремским Карловцима, али је њихов боравак у интернату трајао веома кратко. Информација да школовање траје шест година била је довољна да обојица одустану од даљег боравка у Богословији. Имали су примедбе и на услове живота и исхрану па су напустили Сремске Карловце у року од 24 сата. То није значило и напуштање Краљевине. Они су наиме изразили жељу да се прикључе осталим студентима који су дошли из Америке и наставе

60 АЈ, 74-228, Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ у Београду за Кнеза намесника Павла, без датума.

61 АЈ, 371-56, Бранко Пекић, секретар СНС за Б. Стојановића, Посланство у Вашингтону, 31. јул 1934.

62 АЈ, 66-129-410, „Млада Америка тражи своју дедовину“, *Политика*, 24. мај 1938.

63 АЈ, 74-228, Велимир Николин и Михаило Рајачић за Маршалат Двора, 4. јун 1938.

64 На молбу епископа Мардарија, Српски народни савез сагласио се да плати путне трошкове од Њујорка до Београда за свештеничке кандидате Василија Баћевића из Детроита, Војислава Шабановића из Галвестона (Тексас) и Блажа Вуксановића из Хејзелтауна (Пенсилванија). У Југославију ће отпутовати Шабановић и Вуксановић. Сава, епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, (Каленић/Крагујевац: Штампарија српске патријаршије, 1994), 289, 290.

школовање на Богословији у Београду.⁶⁵ И поред негативног мишљења Ректората Богословије као и Епархије у Америци,⁶⁶ Вуксановић је ипак у прво време уписао Филозофски факултет у Београду као ванредни студент док се Шабановић вратио у Америку.⁶⁷ Владимир Мрвичин, који је у Југославију дошао октобра 1935. као кандидат Епархије америчко-канадске, иако је имао позитивне опаске у погледу самог школовања, задржао се на Богословији у Сремским Карловцима, како наводи Младен Трбуховић, свега месец и по дана, након чега се вратио у Америку.⁶⁸

Тако драстичног чина као што је напуштање школовања у Југославији непосредно по доласку, није било у случају прве групе питомаца СНС-а која је дошла у Југославију. Живот у новој средини свакако је захтевао извесно привикавање и прилагођавање. Локални обичаји и менталитет изазивали су чуђење, знатижељу, али и прихватање код младих Американаца. Београдски корзо где се „свако креће са сваким, парадира горе-доле“, кафане где се „пију црне кафе по читаве сате...“ за студенте су били „велико чудо“. У Београду, приметили су, ако нешто хитно треба, добија се одговор да се дође сутра „а то сутра никад не дође“.⁶⁹ Несналажење на слави приликом послужења слатког изазивало је по-

65 Студенти су изјавили „да не могу тако дуго да уче и да не желе да уче Богословију, јер не могу ни храну да поднесу, нити пак да спавају на интернатским постелима“. АЈ, 66-78, П. пов. бр. 512, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, 1. октобар 1934; АЈ, 371-63, Пов. бр. 22237/В Ац-18, Предмет: Питомци Српског народног савеза, 8. октобар 1934; Сава, епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве*, 290.

66 Епископ америчко-канадске епархије Мардарије сагласио се са ректором Богословије у Сремским Карловцима да се Вуксановићу и Шабановићу не дозволи упис у неку другу школу изузев Богословије пошто су из тог разлога и упућени у Југославију. АЈ, 66-78, Пов. бр. 26822/34 Ац 18, Министарство иностраних послова за Министарство просвете, 14. децембар 1934; Сава, епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве*, 290.

67 АЈ, 66-78, Пов. бр. 434/34, Секретар Универзитета о упису Б. Вуксановића на Филозофски факултет; АЈ, 66-78, П. Пов. бр. 13, Министарство просвете за Министарство иностраних послова, 25. јануар 1935.

68 Упркос констатацији да је по доласку затекао „врло примитиван живот“, Мрвичин каже да је ђачки живот „врло интересантан и пријатан“ и закључује: „Свакоме препоручујем да ако му се кадгод укаже прилика да посети ову земљу, да то учини, јер заиста, било би за свакога врло интересантно“. Дописи из колонија „Глас из домовине“, *Американски Србобран*, 14. октобар 1935. Младен Трбуховић наводи да је Мрвичин дошао у истој групи заједно са В. Шабановићем и Б. Вуксановићем 1934, међутим како се види из писма самог Мрвичина, он је стигао у Сремске Карловце годину дана касније. „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938. Неколико година касније, епископ Дамаскин ће упутити молбу Светом архијерејском синоду да се за Мрвичина одреди стипендија за школовање у школској 1939/40. години. Сава, епископ шумадијски, *Историја Српске православне цркве*, 295.

69 „Београдска штампа о питомцима СНС“, *Американски Србобран*, 11. јул 1936.

срамљеност и постајало предметом задиркивања. Ипак, врло брзо научили су да приликом приватних посета изношење црне кафе значи „that our stay was at an end“.⁷⁰ Кафане које су у почетку изазивале чуђење, убрзо постају места окупљања самих студената, пре свега посластичарница „Зора“ у Пашићевој улици.⁷¹ Посебан изазов било је прилагођавање исхрани у Студентском дому па је М. Рајачић саветовао Савезу у Америци да будући студенти дођу три-четири месеца раније у циљу привикавања на храну и услове живота.⁷² Како је писала *Правда*, један питомац неколико дана је јео само сладолед док се није привикао на локалну храну или бар на ону која се служила у Студентском дому.⁷³ Решење се у том погледу пронашло исхраном ван дома, што је за студенте представљало додатни трошак.⁷⁴

Упркос чињеници да су у Београд дошли у време бурних догађаја на Београдском универзитету испуњених политичким организовањем, протестима и штрајковима, нема података да су амерички студенти активно учествовали у овим дешавањима.⁷⁵ Друштвени живот америчких студената био је у извесној мери опредељен чињеницом да су они, упр-

70 „Bits from Yugoslavia“, *Американски Србобран*, 14. фебруар 1936.

71 „О наших питомцима у Југославији“, *Американски Србобран*, 23. децембар 1939.

72 „Од наших питомаца“ *Американски Србобран*, 19. октобар 1935.

73 „Наши из Америке. Један мали свет у Студентском дому“, *Американски Србобран*, 15. април 1939. Незадовољство исхраном у Дому није било својствено само америчким студентима. О том незадовољству говорило се још 1929. Лекар Студентског дома закључио је те године: „Најважнији и најтежи проблем Дома, била је исхрана студената“, односно да је ретко који студент о тој храни „говорио са похвалом“. АЈ, 74-71, Извештај о животу и здравственом стању студената у Дому студената Београдског универзитета - Задужбина Њ. В. Краља Александра I - новембар 1929. И неколико година касније говори се о дотрајалости апарата у кухињи, шпорета, казана за кување, плехова за печење, што је онемогућавало припрему одређених намирница. АЈ, 66-142-415, Извештај комисије за Министарство просвете, 22. јул 1937; Момчило Митровић, *Домови и мензе студената Београдског универзитета 1938–1998*, (Београд: Центар за савремену историју, 2002), 31–92.

74 Студенти су плаћали у Дому 500 динара за стан и храну, међутим с обзиром да је квалитет исхране био лош, за исхрану ван Дома трошило се додатних 150 динара месечно. „Од наших питомаца“, *Американски Србобран*, 19. октобар 1935.

75 Тако су се студенти, услед нереда у Дому и штрајка на Универзитету крајем 1935. године, „добровољно“ иселили због чега ће средином 1936. бити организован нови пријем у Дом. АЈ, 74-71, Извештај о раду Студентског дома краља Александра I у Београду у школској години 1935/36, 15. септембар 1936. О Београдском универзитету у међуратном периоду видети: *Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас*, Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 15–17 новембра 1988. године, књига I, (Београд: Центар за марксизам Универзитета, Просвета, 1989); *Студенти Београдског универзитета 1938–1941, Хронологија политичког живота*, (Београд: Универзитетски одбор за прославу 50 година SKJ i SKOJ, 1971); *Универзитет у Београду 1938–1988*, зборник радова, (Београд: Универзитет, Савремена администрација 1988).

кос пореклу родитеља, ипак били Американци. Такође, утисак је да је управо у англофилским круговима постојала отвореност за укључивање ових младих људи у различите облике социјалне интеракције. Посебно драгоцено у том смислу било је упознавање са Хришћанском заједницом младих људи и брачним паром Ситерс (Sitters), које је попримило обресе искреног пријатељства и дружења.⁷⁶ У дому брачног пара Ситерс студенти су се сусрели са бискупом од Линколна,⁷⁷ а захваљујући Заједници поједини питомци су имали прилику да летње распусте проведу у Селцу и обиђу југословенско приморје.⁷⁸ Обележавање Дана примирја у просторијама Англо-америчко-југословенског клуба,⁷⁹ дружење на чају у организацији English Pedagogue School Faculty,⁸⁰ пријем у америчком посланству у Београду поводом обележавања рођендана Џ. Вашингтона⁸¹ или

76 Како се у извештају Хришћанске заједнице младих људи (YMCA) наводи, до сусрета је дошло случајно, али су затим успостављени пријатељски односи, организоване су забаве, међусобно су се посећивали. Lambeth Palace Library, Council on Foreign Relations, CFR DOC 1/51-100, CFR Meetings: bound documents series 1, 1935, 23-ACFR Meetings: bound documents series 1 O.C. 24/CFR. 73A, Bulletin No 49, Y.M.C.A. Headquarters Belgrade, Yugoslavia, Yanuary, February, March; about the work of the Y.M.C.A. in Jugoslavia in the first quarter of 1935 by P. H. Sitters and Kathleen M. Sitters, p. 4; Lambeth Palace Library, CFR DOC 1/101-200 CFR Meetings: bound documents series 1. October 1938, 66-CFR Meetings: bound documents series 1, C.F.R. 166. Bulletin No 59. Jugoslavia (Yugoslavia) Y.M.C.A. Bulletin received from P. H. Sitters and Kathleen M. Sitters in Belgrade, marked „Private and Confidential”, 3, (документа уступљена љубазношћу др Радмиле Радић). Хришћанска заједница младих људи, основана у Лондону 1844, бавила се хуманитарним, васпитним, културним радом. Организацију је од 1924. у Југославији водио Перси Ситерс, бискуп Англиканске цркве у Југославији. Како истиче Ранка Гашић, организација је била отворена и за представнике других вероисповести укључујући и православну. Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918-1941*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2005), 65-66. О Хришћанској заједници младих људи видети текст Радмиле Радић у овом зборнику „Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине СХС/Краљевине Југославије 1924-1941. године“.

77 „Here and there about Belgrade 'U'“, *Американски Србобран*, 27. јун 1935.

78 Амерички студенти су били гости на конференцији Хришћанске заједнице младих у Селцу током априла 1936. Поред боравка у Селцу организована је и посета Сушаку и Ријеци. Како је Dan J. Andrich закључио: „The trip was enjoyed by all very much...“ „From Our Students in Yugoslavia. Our Trip to the Sea Coast“, *Американски Србобран*, 11. јун 1936; „From Our Students in Yugoslavia. Our Trip to the Sea Coast“, *Американски Србобран*, 18. јун 1936; Радић, „Делатност британског брачног пара Ситерс“.

79 „Here and there About Belgrade 'U'“, *Американски Србобран*, 29. октобар 1936. - У просторијама Англо-америчког клуба студенти су присуствовали и обележавању Дана примирја. „Here and there About Belgrade 'U'“, *Американски Србобран*, 3. децембар 1936.

80 „Social and Club News“, *Американски Србобран*, 28. март 1935.

81 Пријем је организовао посланик Чарлс Вилсон (Charles S. Willson) 22. јануара 1936. Студенти су били посебно захвални пошто су позвани да одају почаст оцу САД-а.

вечера уз партију брица у америчком посланству⁸² били су неки од догађаја на којима су студенти учествовали. Одласци на журеве, на утакмице, у позориште, испуњавали су свакодневицу америчких студената у Београду.⁸³ Један од разлога слања студената била је жеља СНС-а да се упознају са домовином својих родитеља и да се и на тај начин вежу за овај простор. Управо су ови излети и путовања били извор неподељеног задовољства америчких студената. Била је то прилика да се посети родбина, као и да се сусретне са, за њих, непознатим културама и обичајима.⁸⁴ Блажо Вуксановић је заклучио: „It is no exaggeration to say that Yugoslavia is one of the most attractive and picturesque countries in Europe.“⁸⁵ Међутим, уз овако лепе утиске, по свему судећи постојало је и извесно незадовољство условима живота и студирања. Није се обавезно радило о одсуству комфора, већ пре о проблему уклапања студената у ново окружење и њима непознату средину.⁸⁶ Непознавање или недовољно познавање језика представљало је проблем са којим су се суочили већ на првом кораку. Описујући своје искуство студирања у Југославији, истина краткотрајно, Владимир Мрвичин је истакао да „као рођени Американац, иако доста добро говорим српски, ипак имам доста кубуре да разумем предмете који се овде уче“.⁸⁷ Проблеми произашли из непознавања језика били су константа у освртима самих студената на боравак у Југославији. Указивали су на тешкоће у праћењу наставе, на проблеме приликом полагања испита и на забуне готово анегдотског карактера настале у свакодневном животу у Београду.⁸⁸ Тако се у ресторану, уместо мозга са јајима, наручивала „памет

Како је М. Рајачић закључио: „It has made every one of us feel happy to still uphold the national tradition“. „Washington’s birthday honored in Belgrade“, *Американски Србобран*, 16. април 1936.

82 „Here and there About Belgrade ‘U’“, *Американски Србобран*, 22. јануар 1937.

83 „Here and there About Belgrade ‘U’“, *Американски Србобран*, 17. децембар 1936; „Here and there About Belgrade ‘U’“, *Американски Србобран*, 22. јануар 1937.

84 „Једно писмо из старог краја“, *Американски Србобран*, 9. јул 1935; „My Christmas trip down Hercegovina“, *Американски Србобран*, 12. март 1936; „My Christmas trip down Hercegovina“, наставак, *Американски Србобран*, 27. март 1936; „Dubrovnik – the Resort Spot of Europe“, *Американски Србобран*, 25. јун 1936; „Our Yugoslavia“, *Американски Србобран*, 17. јул 1939; „Visoki Dechani“, *Американски Србобран*, 30. октобар 1939; „From Our Students in Yugoslavia (Charming Ohrid)“, *Американски Србобран*, 27. мај 1937.

85 „Touring in Yugoslavia“, *Американски Србобран*, 7. мај 1936.

86 Младен Трбуховић, свештенички кандидат, закључиће неколико година касније: „Први наши почеци су били врло тешки, јер смо се као деца Новог Света нашли у Старом Свету, свету који је за нас био непознат и који није нас познавао“. Писма из домовине „У земљи хероја, поноса и славе“, *Американски Србобран*, 9. март 1939.

87 Дописи из колонија „Глас из домовине“, *Американски Србобран*, 14. октобар 1935.

88 Васа Пурлија је указивао на то да су сва предавања на српском а то је „rather difficult obstacle for a foreigner to overcome“. („Belgrade Medical School“, *Американски Србобран*,

са јајима“; на испиту, уместо да опише кост, како је гласио задатак, студент је почео да пише по њој.⁸⁹ Савладавању језика није доприносило ни то што су студенти у дому били смештени у шест соба које су биле једна до друге, па су између себе говорили искључиво енглески језик.⁹⁰ Материјална оскудица пратила је њихов боравак током читавог периода студирања. Износ од двадесет-двадесет пет долара, односно око 1.200 динара месечно, није могао да покрије трошкове студирања и живота, а финансијска помоћ им је долазила једино од родитеља у Америци.⁹¹ Свакако да су ово били проблеми који су могли утицати негативно на укупно искуство и постигнуће студената, међутим, имајући у виду разлог њиховог доласка, чине се озбиљнијим примедбе учињене у погледу пријема студената код југословенских власти. По свему судећи, разочарање се осетило већ у првим тренуцима по доласку. Није било очекиваног пријема који би одговарао емотивном испраћају из Америке који су им приредили родитељи, сународници и званичници Савеза. Како каже М. Рајачић: „Први утисак био је збиља тежак.“⁹² Сусрет са југословенском бирократијом додатно је отежао живот студената. Чекало се и по неколико месеци на упис, због решавања административних питања, а од једног студента тражена је потврда о плаћеном порезу родитеља у Америци.⁹³ Уместо да се посвете студирању, како наводе, питомци су морали да „јуре од министарства до министарства“ да би обавили административне обавезе неопходне за боравак у Београду и на Универзитету. Време се трошило ван Универзитета „за све могуће мале и ситне ствари које су биле потребне а ипак непотребне.“⁹⁴ Поред школовања, намера студената, у циљу испуњавања сврхе

27. фебруар 1936). На питање новинара *Политике* да ли су студенти научили српски језик, М. Рајачић одговара: „Добро су напредовали, али ипак имамо мало тешкоћа због језика приликом полагања испита“. „Београдска штампа о питомцима СНС“, *Американски Србобран*, 11. јул 1936.

89 „Наши из Америке. Један мали свет у студентском дому“, *Американски Србобран*, 15. април 1939.

90 *Исто*.

91 Само за стан и храну у дому, амерички студенти плаћали су 500 динара месечно (за девојке око 650 динара), месечни трошкови за трамвај износили су 120 динара, за различите таксе приликом уписа издвајало се око 350 динара, а како наводе сами студенти, за књиге по семестру било је потребно 1.100 динара. „Од наших питања“, *Американски Србобран*, 19. октобар 1935.

92 „Београдска штампа о питомцима СНС“, *Американски Србобран*, 11. јул 1936. - Рајачић је ипак у радио интервјуу октобра 1937, на питање о првим утисцима, изјавио: „Наши први утисци су били одлични. И осећамо се увек као код своје куће“. Сталне жалбе студената и коначно покушај да се положај побољша кроз удруживање, ипак овој изјави дају карактер љубазности према домаћину. „Разговор о исељеницима на београдском радију“, *Американски Србобран*, 19. новембар 1937.

93 „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.

94 „Писмо савезног питомца“, *Американски Србобран*, 17. децембар 1938.

доласка, била је да упознају земљу својих родитеља, институције, природне лепоте, културу и укупне прилике у Краљевини. Међутим, на питање да ли је то учињено, студент-свештенички кандидат Младен Трбуховић је дао негативан одговор, уз констатацију да студенти „само из школских клупа и препуштени сами себи нису могли стећи све ово огромно знање и познавање“. Долазак студената, како наводи, остао је „непримећен“ и није било никог „ко би их узео под своје окриље, ко би их упућивао, водио и у невољи помагао“, односно „нико за њих уопште није бринуо, а камоли да би их још неко бодрио у овом величанственом подухвату“.⁹⁵ Ова оцена није у потпуности била тачна. Наиме, студенте су дочекали представници Исељеничког одсека Министарства социјалне политике и народног здравља.⁹⁶ Шеф овог одсека Федор Аранички непосредно након њиховог доласка организовао је посету питомца Скопљу,⁹⁷ док је управо његовим залагањем омогућен боравак ових студената у Студентском дому на Хвару током летњих распуста.⁹⁸ Ипак, ово је био заиста усамљени чин представника званичне Југославије и каснија путовања предузимана су искључиво самосталном иницијативом студената. Проблеми са којима су се суочавали били су довољно озбиљни да је и Српски народни савез реаговао. Савез је у допису министру Двора Милану Антићу тражио између осталог да се питомци сместе у приватне домове, појединачно, у циљу бржег овладавања језиком. Ти домови требало је да буду домови „честитих родољуба, честитих фамилија“, где би поред морала и дисциплине питомци били и „хигијенски заштићени“. Наглашен је и њихов тежак материјални положај и затражена је помоћ од југословенског министарства социјалне политике и народног здравља.⁹⁹ Учињене су и примедбе у погледу услова школовања. Истакнуто је неразумевање школских власти и професора који, уместо да помогну овим студентима, „терају мак на конач и траже граматику, тачке и запете“.¹⁰⁰ Коначно, и сами студенти су се огласили овим поводом. После нешто више од три године борава у Југосла-

95 „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.

96 „О нашим питомцима“, *Американски Србобран*, 19. октобар 1934.

97 „Писмо наших питомца из Београда“, *Американски Србобран*, 29. октобар 1934.

98 „О нашим питомцима у Југославији“, *Американски Србобран*, 23. децембар 1939.

99 Студенти су живели од материјалне помоћи Савеза која је крајем 1937. године износила 25 долара месечно, али како је Пекић нагласио: „Они се доста муче и пате са овако скромном помоћи“, и затражио помоћ од 500 динара месечно за сваког питомца. АЈ, 74-194, Бранко Пекић, секретар СНС за Милана Антића, Министра Двора, 21. децембар 1937; АЈ, 371-58, Ст. број 85322, 12. новембар 1937.

100 И даље: „ми нисмо послали нашу децу са потпуним знањем нашег језика, него смо их послали баш зато да тамо науче наш језик и све друго. Онда зашто тражити оно што је немогуће и с тиме огорчавати њихов тамошњи боравак и тиме шкодити тој лепој идеји да наша деца и у будуће тамо одлазе где ми сви верујемо да долазе

вији и искуства студирања, група америчких студената југословенског порекла одлучила је да оснује своје удружење на Београдском универзитету. Оснивачка скупштина Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ одржана је 30. децембра 1937. у просторијама Хришћанске заједнице младих људи у Франкопановој улици у Београду.¹⁰¹ Иницијатор оснивања је био Младен Трбуховић, студент Богословије.¹⁰² На скупштини су усвојена правила, за председника је изабран Велимир (William) Николин, док је за почасног председника именован др Иринеј Ђорђевић, епископ америчко-канадски.¹⁰³ Чланови су могла бити приватна лица и установе које су желеле да подрже рад Удружења. Окупљање студената југословенског порекла који су долазили из Америке ради „културног усавршавања“, брига о њиховим потребама, надзор над њиховим радом, заступање пред грађанским и школским властима били су неки од циљева Удружења. Намера је била да се одржавају предавања, организују путовања у циљу упознавања земље.¹⁰⁴ Изражена је и жеља за успостављањем сарадње са сличним организацијама у Југославији, као и са „просветним институцијама“ у Сједињеним Државама. Истовремено, исказана је спремност да се настави са ангажовањем на размени студената између Америке и Југославије. Са скупштине су упућени поздрави кнезу Павлу и америчком посланику у Београду Артуру Лејну.¹⁰⁵ Неколико месеци касније, 10. априла 1938, одржана је и прва јавна скупштина Удружења у просторијама Боб клуба на Калемегдану.¹⁰⁶ Сагласност за оснивање дао је и Бео-

међу своје а не у туђину“. АЈ, 74-194, Бранко Пекић, секретар СНС за Милана Антића, министра Двора, 21. децембар 1937.

- 101 Скупштину је отворио вођа америчких студената Михаило (Michael) Рајачић наводећи разлоге оснивања овог удружења. АЈ, 38-73, Предмет: Извештај о Оснивачкој скупштини Удружења америчких студената, 31. децембар 1937.
- 102 М. Трбуховић, свештенички кандидат, постаће и секретар овог удружења. АЈ, 74-228-430, Удружење „Михаило Пупин“ за Маршалат Двора Његовог Величанства Краља Петра II, 15. август 1938.
- 103 АЈ, 38-73, Предмет: Извештај о Оснивачкој скупштини Удружења америчких студената, 31. децембар 1937.
- 104 „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.
- 105 АЈ, 38-73, Предмет: Извештај о Оснивачкој скупштини Удружења америчких студената, 31. децембар 1937. - Чланови удружења, према списку из 1938. године, били су студенти медицине Слободан Пекић, Вујо Прица, Дорослав Влаховић, Ђорђе М. Вујновић, Тома Зораја, Васа Пурлија, Петар С. Јовановић, студенти Филозофског факултета Никола Марунић, Ненад Ј. Марић, Драга Трбовић, Марија Сворац, Ружа Зораја, студент технике Петар Сворац и свештенички кандидат Младен Трбуховић. АЈ, 66-129-410. Стална адреса удружења била је у Улици краља Милана 10, где је било и седиште Српско-американске банке. АЈ, 37-66, В. Николин и М. Рајачић за Милана Стојадиновића, 28. април 1938.
- 106 АЈ, 74-228-435, Меморандум упућен Њ. К. Височанству кнезу Намеснику Павлу, без датума. - Управа града Београда и Министарство унутрашњих послова одобрили

градски универзитет и поред тога што је Удружење деловало ван Универзитета и није потпадало под његов надзор.¹⁰⁷ Убрзо, чланови Удружења „Михаило Пупин“ постали су активни у јавном и културном животу Београда. Приликом доласка групе исељеника-излетника из Америке јуна 1938. године чланови су припремили дочек на железничкој станици и организовали вечеру за излетнике.¹⁰⁸ У башти Официрског дома 25. јуна 1938. одржана је забава у част доласка исељеника из САД-а, Канаде и са Новог Зеланда, на којој је приређен и концерт а учествовали су „најбољи“ глумци, глумице и певачи.¹⁰⁹ Том приликом изасланик краља Петра II предао је првом председнику Удружења Велимиру Николину чек у износу од 3.000 динара као израз подршке.¹¹⁰ Николин је одржао 16. новембра 1938. предавање „о енглеском и американском мишљењу о Србији у Светском рату“.¹¹¹

Оснивање овог удружења је свакако био један од начина повезивања студената, али и начин постизања веће ефикасности рада, остваривања циљева који су прецизирани на почетку успостављања ове врсте сарадње и средство постизања веће јавне видљивости за средину у којој

су Правила Удружења „са знатним изменама“ 2. априла 1938. На првој скупштини за почасног председника именован је Федор Аранички. „О нашим питомцима у Југославији“, *Американски Србобран*, 23. децембар 1939.

- 107 АС, фонд Београдски Универзитет (г-200), орг. јед. Ректорат, општа архива, фасц. XIV, год. 1938, Секретар Универзитета за Министарство унутрашњих послова, одељење за државну заштиту, 17. март 1938. - Комисија за преглед правила студентских удружења дала је позитивно мишљење у погледу правила и чина оснивања Удружења уз коментар да „студенти као грађани имају права на оснивање таквих удружења“. С обзиром да је Удружење деловало ван Универзитета предложено је да се та чињеница нађе у наслову, у правилима или на печату Удружења. АС, Београдски Универзитет (г-200), орг. јед. Ректорат, општа архива, фасц. XIV, год. 1938, Бр. 14, Комисија за преглед правила студентских удружења за Ректора Универзитета, 11. март 1938.
- 108 „Писмо нашег питомца“, *Американски Србобран*, 17. јун 1938. - Годину дана раније, међу члановима одбора за дочек исељеника-излетника налазио се Михаило Рајачић. АЈ, 371-58, Одбор за дочек наших исељеника из Америке, 29. април 1937.
- 109 Посебна захвалност изражена је Душану Раденковићу, глумцу и секретару Удружења глумаца који је пружио помоћ у ангажовању глумаца и певача. На забави су били присутни и министар војске и морнарице генерал Марић, министар за физичко васпитање г. Милетић, председник четничког удружења Коста Пећанац, ректор Универзитета Драгослав Јовановић, управник студентског дома г. Кашанин, адмирал у пензији г. Прица и др. АЈ, 74-228-430, Удружење за Маршалат Двора Њ. К. В. Петра II, 15. август 1938. Између осталих наступили су глумци Жарко Цвејић, Жанка Стокић, Милица Бошњаковић, Академско певачко друштво „Обилић“. „Students Entertain American Yugoslavs“ *Американски Србобран*, 21. јул 1938.
- 110 По наређењу кнеза Павла чек је требало да уручи изасланик краља Петра II и кнеза Павла. АЈ, 74-228, 1181, Министар Двора Првом ађутанту Њ. К. В. Краља, 14. јун 1938. АЈ, 74-228-430, Удружење за Маршалат Двора Њ. К. В. Петра II, 15. август 1938.
- 111 АЈ, 38-73. Предмет: Г. Николин, 15. новембар 1938.

су се нашли. То је био и покушај да се нађе решење за проблеме са којима су се суочавали током боравка на југословенским универзитетима, односно „да не смеју више оставити ствари случају“.¹¹² Кроз овако организовани приступ било је могуће на ефикаснији начин артикулисати захтеве и потребе студената, док је само повезивање отворило могућност лакшег сналажења и функционисања у новој средини. Удружење је требало, по речима самих студената, да буде „тумач наших циљева, жеља и потреба“.¹¹³ У првом реду стајала је потреба уклањања оних препрека и сметња у испуњавању циљева због којих су студенти и дошли у Краљевину: проблем непознавања језика, разлике у школским системима у Америци и Југославији, али и проблеми материјалне природе, односно недовољна новчана средства са којима су студенти располагали.¹¹⁴ Осим тога, није показана ни флексибилност у погледу уписа на факултете па се, како су истакли амерички студенти, чекало и по шест и више месеци на упис на југословенске универзитете. Због немогућности да савладају ове препреке, један број студената вратио се у Америку.¹¹⁵ Стога је Удружење изашло са предлозима за превазилажење уочених проблема и стварање основе за континуитет успостављене сарадње. Смештај америчких студената у засебан дом и установљење подршке у савладавању језика и наставе, затим и стварање могућности за боље упознавање земље, биле су неке од жеља и предлога Удружења.¹¹⁶ Њиховим усвајањем

112 АЈ, 66-129-410, „Млада Америка тражи своју дедовину“, *Политика*, 24. мај 1938.

113 АЈ, 74-228, Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ у Београду за Кнеза намесника Павла, без датума. - Чланови Удружења су такође истакли: „Ми желимо да уклонимо све оне сметње које још постоје, јер не желимо да се евентуално следеће генерације разочаране врате натраг“. АЈ, 74-228, Велимир Николин и Михаило Рајачић за Маршалат Двора, 4. јун 1938.

114 АЈ, 66-129-410, Одговор на Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ у Београду, 5. септембар 1938.

115 Владимир Камненић се вратио у Америку после три месеца проведених у Југославији, Данило (Dan) Андрић, студент права, вратио се после три године, а пре завршетка студија у Америку су се вратили и Симо Мишковић и Софија (Савка) Радичевић. „Писмо из домовине“, *Американски Србобран*, 8. март 1938.

116 Удружење је тражило засебан дом у који би били смештени сви амерички студенти. Надзор над домом и активностима студената требало је да врши изабрани професор. Исказана је и потреба за једним професором који би студентима држао часове језика, књижевности, историје, географије. Курс славистике и одобрење бесплатних карата за путовање по Југославији у циљу упознавања са земљом нашли су се међу захтевима Удружења. АЈ, 74-228, Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ у Београду за Кнеза намесника Павла, без датума. Студенти су такође тражили олакшање уписа на факултете и оснивање специјалног курса језика на Филозофском факултету. Према информацији из Ректората, на студијама је било око 10 америчких студената. АЈ, 66-129-410, Одговор на Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“, 5. септембар 1938

омогућило би се савладавање језика и упознавање са културом и обичајима народа и на тај начин, по повратку у Америку „када се укаже моменат да страном свету тумачимо југословенске аспирације, тада ћемо бити спремни и меродавни тумачи југословенске културе и мисли“.¹¹⁷ У циљу реализације својих захтева иницирали су контакте са водећим личностима југословенског политичког живота.¹¹⁸ По свему судећи ови контакти су уродили плодом. Већ 1. августа 1938. Министарство просвете је реаговало и В. Николину је упућен позив министра, који је изразио жељу да ступи у „директну везу“ са студентима и упозна се са њиховим захтевима.¹¹⁹ У првом тренутку исказана је само делимична спремност југословенских власти да изађу у сусрет овим молбама Удружења. Установљење посебног места за смештај одбачено је као неекономично а и „за саме ове студенте из Америке је много боље да су заједно са нашим студентима због учења језика, упознавања са обичајима, начином живота, стањем у Југославији“.¹²⁰ Уместо бесплатних карата предложено је организовање екскурзија, док је у погледу пружања материјалне помоћи закључено да у државном буџету „нису предвиђене никакве суме на име помоћи овим студентима“.¹²¹ У погледу курсева језика, Савет Филозофског факултета је изабрао на седници од 21. октобра 1938. професоре Александра Белића и Влад. Поповића да „се постарају“ око питања успостављања специјалних курсева српскохрватског језика за студенте. На молбу да им се олакша упис, Деканат Филозофског факултета је

117 АЈ, 74-228, Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“ у Београду за Кнеза намесника Павла, без датума.

118 Председнику Министарског савета Милану Стојадиновићу упућена је молба за пријем чланова Удружења који су желели да га упознају са циљевима и потребама удружења. Молба за пријем упућена је и кнезу Павлу. АЈ, фонд Милан Стојадиновић (37), фасцикла 66, Велимир (William) Николин и Михаило (Michael) Рајачић за Милана Стојадиновића, 28. април 1938. Разлог молбе за пријем код кнеза Павла била је жеља „да припремимо бољи терен и услове за оне друге за које ми желимо да дођу. Ми желимо да уклонимо све оне сметње које још увек постоје, јер не желимо да се евентуалне следеће генерације разочаране врате натраг“. АЈ, 74-228, В. Николин и М. Рајачић за Маршалат Двора, 6. јун 1938.

119 АЈ, 66-129, Шеф кабинета Министра просвете за В. Николина 1. август 1938.

120 Како се наводи, посебном зградом у коју би студенти били смештени нису располагали ни Министарство просвете ни Универзитет. Предвиђено је да студенти буду смештени у Дом краља Александра односно Дом краљице Марије, док би се исхрана одвијала у новоотвореној мензи. АЈ, 66-129-410, Одговор на Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“, 5. септембар 1938.

121 Радило се о буџету за 1938/39. и о пројекту буџета за 1939/40. годину. АЈ, 66-129-410, Одговор на Меморандум Удружења америчких студената „Михаило Пупин“, 5. септембар 1938.

дао одговор да „није у могућности да учини никакве олакшице америчким студентима при упису“ пошто за све студенте важе исти прописи.¹²²

Апели Српског народног савеза, активности Удружења америчких студената, подршка и предлози који су стизали од југословенских дипломата из Америке, као и уочене последице дотадашњег нечињења ипак су довели до тога да се начине извесни конкретнији кораци у правцу решавања питања положаја ових студената на југословенским факултетима.¹²³ Ангажовањем Министарства иностраних послова „да не би цело питање добило катастрофалан свршетак“ предузете су мере током 1939. године у правцу побољшања положаја америчких студената. У том тренутку на југословенским универзитетима налазило се 15 студената, од тога осам питомаца Српског народног савеза.¹²⁴ За тутора америчких студената изабран је професор Васиљ Поповић, док је сарадњом више министарстава дефинисан програм за помоћ у стручном образовању и „националном“ информисању студената. За потребе предавања језика и књижевности ангажован је професор гимназије Момир Вељковић, док је професор Стева Јаковљевић одржао предавање о Србији у Првом светском рату да би потом студентима био изведен његов комад „На леђима јежа“.¹²⁵ За америчке студенте организована је екскурзија јула 1940, као и предавања из језика, историје и књижевности.¹²⁶ На молбу Руже (Rose) Мамуле Зораје, чланице Удружења, да јој

122 АЈ, 66-129-410, Секретар Универзитета у Београду, по наредби ректора за Министарство просвете, 4. новембар 1938.

123 Због незадовољавајућег положаја и услова студирања неки амерички студенти, уз материјалне и губитке у времену школовања, вратили су се у Америку. Како се из Министарства иностраних послова могло чути, поред ових губитака требало је рачунати и на „одјек који ће овај минус њиховог живота имати на нашу општу ствар у С. А. Д.“ АЈ, 371-58, Пов. бр. 3536/VI, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 2. март 1939.

124 У Загребу је на Медицинском факултету студирао Михаило Врлинић, а Блажо Вуксановић је похађао Вишу комерцијалну школу. Младен Трбуховић студирао је на Богословији Св. Саве у Сремским Карловцима. У Београду, на Филозофском факултету били су Велимир Николин, Ненад Марић, Никола Марунић, Драга Трбовић, Марија Сворац, на Медицинском факултету су студирали Васа Пурлија, Ђорђе Вујновић, Слободан Пекић, Дарослав Влаховић, Петар Јовановић и Михаило Петровић, док је Петар Сворац студирао на Техничком факултету. АЈ, 371-58, Пов. бр. 3536/VI, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 2. март 1939.

125 Предузете су мере у циљу олакшавања самог процеса студирања давањем упутстава и савета студентима. У овим активностима учествовали су представници министарства иностраних послова, просвете, социјалне политике и народног здравља, ректор и проректор Београдског универзитета. АЈ, 371-58, Пов. бр. 3536/VI, Министарство иностраних послова за Краљевско посланство у Вашингтону, 2. март 1939.

126 Током екскурзије од 4. до 20. јула 1940. студенти су обишли Скопље, Битољ, Охрид, Приштину, Пећ, Дечане, Стругу, Грачаницу, Подгорицу, Цетиње, Улцињ. АЈ, 371-

се уступи неколико српских ношњи како би биле изложене на Универзитету у Питсбургу, као и да јој се дају потребни подаци за планирано предавање о Југославији, југословенске власти су одговориле позитивно.¹²⁷ Такође, исказана је спремност да се размотри питање доделе једног броја стипендија за питомце из Америке који би сваке године долазили на југословенске универзитете.¹²⁸

Предлог решења и конкретне мере југословенске стране дошле су у тренуцима када је европски континент улазио у нови ратни сукоб. Даљи развој сарадње није више зависио од воље, хтења и намера исељеника и југословенске државе. Укупне околности и, у складу са тим, политичке одлуке америчке односно југословенске државе неминовно су утицале на даљи ток просветне сарадње Српског народног савеза и Краљевине Југославије. Тако је одлука америчке владе о успостављању рестрикција у издавању путних исправа својим грађанима за пут у Европу оставила последице на мобилност студената и њихов одлазак у Краљевину. Посланик Константин Фотић, који је подржао идеју доделе стипендија, сада је морао да констатује да би то „због садашњих прилика у Европи“ било тешко остварити. Питање стипендија је требало одложити за неко друго време, када се „буду прилике у Европи разбистриле“.¹²⁹ Почетак рата унео је нов садржај у односе исељеника и старе отаџбине, али и у укупно искуство студирања и будућности ових студената.¹³⁰ Пе-

58, Пов. бр. 22910/VI-Ац.21, Извештај о другом семестру школске године 1939/40 америчких студената Југословена, 22. август 1940.

127 Ружа Мамула Зораја одлучила је да се врати у Америку пре окончања студија филозофије. АЈ, 38-73, Писмо Росе Мамуле Зораје председнику владе Милану Стојадиновићу, 12. децембар 1938. После обављеног разговора са америчком студенткињом у Централном пресбируу донета је одлука да јој се уступе тражени предмети. АЈ, 38-73, Предмет: Роз Мамула Зораја, 2. фебруар 1939; АЈ, 38-73, Пов. бр. 684, Шеф публицистичког одсека ЦПБа за Розу Мамулу Зорају, 4. фебруар 1939.

128 Ова питања су разматрана на конференцији у Југославији којој су присуствовали представници Министарства иностраних послова и посланик К. Фотић. АЈ, 371-58, Пов. бр. 483, К. Фотић за Министарство иностраних послова - политичко одељење, 26. јун 1939. Фотић је предлагао да се за америчке студенте југословенског порекла одреде једногодишње стипендије у износу од око 3.000 динара месечно, односно у висини плате младих професора гимназије. АЈ, 371-58, Пов. бр. 387, К. Фотић за Министарство иностраних послова - политичко одељење, 24. јун 1938.

129 АЈ, 371-56, Константин Фотић за Епископа Дамаскина, 24. октобар 1939.

130 Августа 1940. у Југославији је остало још тринаест америчких студената југословенског порекла. Михаило Врлинић после дипломирања започео је са стажирањем у болници у Загребу. Блажо Вуксановић је наставио студије у Загребу, а Ненад Марић је после дипломирања наставио да се усавршава у Београду и Загребу. Студирање су наставили Васо Пурлија, Дарослав Влаховић, Ђорђе Вујновић, Марија Елен Мандић која је 1939. дошла на школовање на Музичкој академији. Међу студентима су били и Петар Јовановић, Слободан Пекић, Никола Марунић, Богдан Марјановић са

тар Свораk, студент технике, желео је после неуспешних студија да се врати у Америку, међутим, како наводи Васиљ Поповић, то није могао да учини због ратних догађаја.¹³¹ С друге стране, Миодрагу Петровићу је, због рата и америчких прописа, био онемогућен повратак у Југославију и наставак студија медицине.¹³² Молећи посланика Фотића за интервенцију код америчких власти да се његовом сину Миодрагу дозволи повратак у Југославију, прота Ђорђе Петровић је закључио: „Наша је држава неутрална, и не постоје никакви изгледи да би и она могла улазити у рат“.¹³³ Годину дана касније, нападом нацистичке Немачке, Југославија је ипак постала део ратом захваћене Европе. Један број америчких студената остао је у Краљевини и сада су бригу о наставку сарадње и условима смештаја и студирања заменили стрепња и забринутост за њихову судбину. Вест да му је син „добро“ засигурно је бар привремено умирила секретара СНС-а Бранка Пекића.¹³⁴ Али, о Марији Елен Мандић, студенткињи Музичке школе, после шестоаприлског бомбардовања Београда, како наводи Фотић, „nothing has been heard“.¹³⁵ Покушај Српског народног савеза да достави новчану помоћ својим питомцима завршио се безуспешно.¹³⁶ Јуна 1941. године Бранко Пекић је обавестио посланика Фотића о тешкоћама са којима се амерички грађани суочавају при-

Богословије у Битољу (премештен из Сремских Карловаца), Петар Свораk. АЈ, 371-58, Пов. бр. 22910/VI-Ац.21, Извештај о другом семестру школске године 1939/40 америчких студената Југословена, 22. август 1940.

131 АЈ, 371-58, Пов. бр. 22910/VI-Ац.21, Извештај о другом семестру школске године 1939/40 америчких студената Југословена, 22. август 1940.

132 Наиме Миодраг, који је студирао медицину у Београду, вратио се у САД да би добио америчко држављанство, али због рата није му било дозвољено да се врати у Европу, односно Југославију. АЈ, 371-56, Писмо проте Ђорђе Петровића за посланика К. Фотића, 2. јануар 1940; АЈ, 371-56, Константин Фотић за проту Ђорђе Петровића, 9. јануар 1940.

133 Прота Ђорђе Петровић, Миодрагов отац, молио је посланика Фотића да интервенише код америчких власти да одобре пасош његовом сину. Ипак, у том тренутку Фотић није могао да му изађе у сусрет. АЈ, 371-56, Писмо проте Ђорђе Петровића за посланика К. Фотића, 2. јануар 1940; АЈ, 371-56, Константин Фотић за проту Ђорђе Петровића, 9. јануар 1940.

134 АЈ, 371-56, К. Фотић за Б. Пекића, Телеграм 29. април 1941; АЈ, 371-56, Бранко Пекић за К. Фотића, 30. април 1941.

135 У писму америчком државном секретару, Фотић наводи да је њена последња адреса била ул. Франкопанова у Београду и да родитељи Марије Мандић живе у великом страху за њену судбину. АЈ, 371-56, К. Фотић за Државног секретара САД, 17. септембар 1941.

136 Савез је послао 600 долара Стејт департменту са молбом да се тај новац уплати америчким студентима у Београду, али су добили одговор да то није могуће учинити. Он је том приликом поручио Фотићу „за случај да Америка уђе у рат, Американцима тамо неће бити добро, пошто ће их вероватно немачке војне власти интернирати“. АЈ, 371-56, Б. Пекић за К. Фотића, 30. април 1941.

ликом извлачења из ратом захваћене Европе због мањка бродова. Стога се очекивало да ће многи, међу њима и питомци, морати да чекају у Лисабону до септембра на коначну евакуацију.¹³⁷

Године рата а затим и измењени политичко-идеолошки контекст обновљене југословенске државе унели су нове садржаје у односе исељеника и нове Југославије. Облик сарадње остварен на просветном плану тридесетих година остао је као сведочанство једног покушаја, али и као манифестација двојности исељеничке стварности и осећања припадности. Тешко је било очекивати да ће један краткотрајни подухват, ограниченог обима, оставити трага на средину у којој су амерички студенти боравили.¹³⁸ С друге стране, активности појединаца унутар српске исељеничке заједнице донекле су оправдале идеју и очекивања српских организација у погледу будуће улоге младих. Младен Трбуховић и В. Мрвичин наставили су свој свештенички рад у Америци, док је Велимир Николин био ангажован у гласилу Српског народног савеза *Американски Србобран*.¹³⁹ Допринос опстојности и развоју организованих облика живота унутар српског исељеништва дао је и George (Ђорђе) Вујновић.¹⁴⁰ Очекивано, боравак у Југославији неминовно је оставио извесни траг на животе оних који су били главни актери и носиоци просветне сарадње. То је свакако тачно за Михаила Рајачића, који се као оперативац ОСС-а укључио у догађаје на тлу окупиране Југославије као члан америчке мисије августа 1944. у акцији извлачења оборених америчких пилота.¹⁴¹ Одлично познавање српског језика, стечено и током студија

137 АЈ, 371-56, Бранко Пекић за К. Фотића, 11. јун 1941. Ђорђе Вујновић је после бомбардовања Београда са супругом отишао у Будимпешту а затим у Истанбул, где је ангажован на радију Слободна Југославија као преводилац. *Srbi u svetu – ko je ko 1996/99*: Biografski leksikon, (Beograd, Los Angeles, autor projekta i izdavač Milena Milanović, 1999), 99–100.

138 Коментаришући долазак америчких студената, београдска *Политика* је писала: „Ово нема сумње чудно звучи“ иако се ради о деци исељеника. „Па ипак, и тако, ствар је необична да човек рођен у Америци дође да се учи нечему код нас.“ АЈ, 66-129-410, „Млада Америка тражи своју дедовину“, *Политика*, 24. мај 1938.

139 В. Николин је именован за уредника енглеског сегмента *Американског Србобрана*. „То Our Readers“, *Американски Србобран*, 12. октобар 1939.

140 Ђорђе Вујновић је био активан у српској заједници у САД-у. Био је председник црквено-школске општине цркве Св. Саве у Њујорку, један од организатора Америчко-српског комитета, иницијатор и оснивач фонда за стипендирање српске деце која би се после школовања вратила у Србију. „Ђорђе Вујновић“, *Srbi u svetu*, 99–100.

141 Он је августа 1944. постао део трочлане америчке мисије (мисија „Halyard“) која је упућена на простор окупиране Југославије у циљу припреме услова за евакуацију оборених америчких пилота. Мисију су чинили и капетан Џорџ Мусулин и радио-техничар Артур Џибилијан. Kirk Ford Jr., *OSS and the Yugoslav Resistance, 1943-1945*, (College Station: Texas A&M Universit Press, 1992), 99–111; Војислав Г. Павловић, *Од*

у Београду, определило је његов ангажман у ОСС-у.¹⁴² Место у редовима ОСС-а нашао је и George (Ђорђе) Вујновић.¹⁴³ Искуство студирања на Београдском универзитету свакако је помогло и Велимиру (William) Николину, који је после окончања рата једно време радио у америчкој амбасади у Београду.¹⁴⁴

Без обзира на домете и дубину утицаја постигнуте сарадње, кроз овај облик односа државе и исељеника, упркос повременим спотицањима током реализације идеје школовања америчких студената у Југославији, разочаравајућим потезима институција или појединаца у старој домовини или негативним искуствима оних који су у тој сарадњи учествовали, потврђена је непобитна веза која је трајала између исељеника и „старог краја“. Упркос опредељењу исељеника да будућност вежу за нови простор, односно земљу усељења, они нису напуштали везу са оном старом. Није то била само потреба емотивног и носталгичног садржаја за одржавањем повремених контаката на личном и породичном нивоу, већ врло конкретна жеља, а затим и потреба за повезивањем која је имала свој прагматичан смисао и значај. У сваком случају, двојност идентитета, осећање припадности животу у новој средини, али без одрицања онога што је остављено чином исељења, остаје обележје живота и свакодневице мигрантског искуства.

Монархије до Републике. САД и Југославија (1941–1945), (Београд: Klio, 1998), 221–223; Миодраг Д. Пешић, *Операција ваздушни мост*, (Крагујевац: Погледи, 1997), 199.

142 Сам Рајачић је пред Истражном комисијом у Њујорку 1946. године казао: „Ја говорим језик много течније него моја породица“, док је на питање о студирању у иностранству одговорио: „Имао сам стипендију да студирам на Београдском универзитету од 1934. до 1938.“ *Родољуб или издајник: случај ђенерала Михаиловића. Записници и извештај Истражне комисије Комитета за праведно суђење Дражи Михаиловићу*, (Издање Хуверовог института: Стенфорд, Калифорнија, Београд, 1978?), 436; Пешић, *Операција*, 199.

143 Ford Jr., *OSS and the Yugoslav Resistance*, 85.

144 William Nikolin (1912–1997) после завршених студија се бавио новинарством, између осталог и као уредник у енглеском издању *Американског Србобрана*. Током рата регрутован је у редове америчке војске. По окончању рата постаје део америчке дипломатије; био је чиновник у америчкој амбасади у Београду. Ernie Pyle, *At Home with Ernie Pyle*, edited and with an Introduction by Owen V. Johnson, (Bloomington: Indiana University Press, 2016), 324–325.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Југославије. Фондови: Министарство просвете (66), Краљевско посланство у Вашингтону (371), Централни пресбирио (38), Двор (74), Милан Стојадиновић (37).
- Архив Србије. Фонд Универзитет у Београду (Г-200).
- Lambeth Palace Library: CFR DOC 1/101-200 CFR Meetings: bound documents series 1. October 1938, 66-CFR Meetings: bound documents series 1, C.F.R. 166. Bulletin No 59. Yugoslavia (Yugoslavia) Y.M.C.A. Bulletin received from P.H.Sitters and Kathleen M. Sitters in Belgrade, marked „Private and Confidential”; Lambeth Palace Library, Council on Foreign Relations, CFR DOC 1/51-100, CFR Meetings: bound documents series 1, 1935, 23-A-CFR Meetings: bound documents series 1 O.C. 24/C.F.R. 73A, Bulletin No 49, Y.M.C.A. Headquarters Belgrade, Yugoslavia, January, February, March; about the work of the Y.M.C.A. in Yugoslavia in the first quarter of 1935 by P.H. Sitters and Kathleen M. Sitters.

Објављени извори

- *Држављанство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Протумачено издање важећих законских одреда, обрадио и средио др. Отокар Пиркмајер.* Београд: Издавачка књижара Геце Кона, 1929.
- *Родолуб или издајник: случај ђенерала Михаиловића. Записници и извештај Истражне комисије Комитета за праведно суђење Дражи Михаиловићу.* Издање Хуверовог института, Стенфорд, Калифорнија, Београд, 1978?

Штампа

- *Американски Србобран*

Литература

- Brunnbauer, Ulf. *Globalizing Southeastern Europe, Emigrants, America, and the State since the late Nineteenth Century.* New York, London: Lexington Books, Lanham, Boulder, 2016.
- Gašić, Ranka. *Beograd u hodu ka Evropi. Kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941.* Beograd: ISI, 2005.
- Димић, Љубодраг. „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“. *Универзитет у Београду 1938–1988*, зборник радова, 209–240. Београд, 1988.
- Ђикановић, Весна. *Iseljavanje u Sjedinjene Američke Države. Jugoslovensko iskustvo 1918–1941.* Beograd: INIS, 2012.
- *Идеје и покрети на Београдском Универзитету од оснивања до данас*, Саопштења и прилози са Симпозијума одржаног у Београду 15–17 новембра 1988. године, књига I. Београд: Центар за марксизам Универзитета, Просвета, 1989.

- Majnhof, Ulrike Hana, Ana Triandafilidu. „Šire od dijaspore: transnacionalne prakse kao transkulturni kapital“. *Transkulturna Evropa. Kulturna politika u Evropi koja se menja*, priredile Ulrike Hana Majnhof, Ana Triandafilidu, 274–304. Beograd: Clio, 2008.
- Miletić, Aleksandar R. *Journey under Surveillance. The overseas Emigration Policy of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in Global Context 1918-1928*. Berlin, London: Lit Verlag, 2012.
- Mitrović, Andrej, Milorad Radević, Đorđe Stanković, Đorđe P. Jovanović. *Studenti Beogradskog Univerziteta 1938–1941, Hronologija političkog života*. Beograd: Univerzitetski odbor za proslavu 50 godina SKJ i SKOJ, 1971.
- Митровић, Момчило. *Домови и мензе студената Београдског универзитета 1938–1998*. Београд: Центар за савремену историју, 2002.
- Павловић, Војислав Г. *Од Монархије до Републике. САД и Југославија (1941–1945)*. Београд: Клио, 1998.
- Pyle, Ernie. *At Home with Ernie Pyle*, edited and with an Introduction by Owen V. Johnson. Bloomington: Indiana University Press, 2016.
- Peisker, Val Colic. *Migration, Class, and Transnational Identities. Croats in Australia and America*. University of Illinois Press, Urbana and Chicago, 2008.
- Пешић, Миодраг Д. *Операција ваздушни мост*. Крагујевац: Погледи, 1997.
- Радић, Радмила. „Делатност британског брачног пара Ситерс у оквиру Хришћанске заједнице младих људи на простору Краљевине СХС/Краљевине Југославије 1924–1941. године“, рад у рукопису.
- Сава, епископ шумадијски. *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*. Каленић/Крагујевац: Штампарија српске патријаршије, 1994.
- *Srbi u svetu – ko je ko 1996/99*: Biografski leksikon, autor projekta i izdavač Milena Milanović. Beograd, Los Angeles, 1999.
- Ford Jr., Kirk. *OSS and the Yugoslav Resistance, 1943–1945*. College Station: Texas A&M Universit Press, 1992.
- *Универзитет у Београду 1938–1988*, зборник радова. Београд: Универзитет: Савремена администрација, 1988.

Фотографија на почетку рада:

Срби студенти из Америке на Опленцу, („Полагање венаца из Америке на гроб краља мученика“, Американски Србобран, год. XXIX, 16. август 1935)

Summary

VESNA ĐIKANOVIĆ

Our arrival was not noticed and nobody understood the aim of our arrival. American Students of Yugoslav (Serbian) Origin in the Kingdom of Yugoslavia 1934–1941

Abstract: The subject of the analysis is the realised educational co-operation of emigrants and the Yugoslav state established through the initiative of the Serbian National Alliance and individual emigrants' initiatives in the USA. Through insight into the archival materials (Archives of Yugoslavia, Archive of Serbia) and the emigrant press, the process of linking and cooperation between the emigrant society in the USA and Yugoslav state in the 1930s is followed. This was achieved with the arrival of a group of American students of Yugoslav i.e. Serbian origin to universities in the Kingdom of Yugoslavia, and primarily the University of Belgrade. The results of this encounter, the quality of the cooperation, the challenges and individual experiences, the gap between the publicly proclaimed and that achieved in practice, but also the understanding and insight into the nature of the relationship of the state and the emigrants, as well as the character of the migrant life, are the subject of interest of this research.

Key words: Serbian National Alliance, Kingdom of Yugoslavia, emigrants, American students of Yugoslav (Serbian) origin, „Mihailo Pupin” Association of American Students, United States of America

In 1933, with the initiative of the Serbian National Alliance in regards to sending a certain number of American students of Yugoslav origin to study at Yugoslav universities, a new incentive was given, as well as a new shape to the cultural-educational cooperation between the Serbian emigrant community in America and the Yugoslav states. In earlier years, there were some individual initiatives in that sense, but this was the first time that importance to the entire cooperation wanted to be given through institutionalised justification and continuity. The Great Depression and observed challenges which emigrant organisations in the USA faced acted as encouragement for the emigrants' decision to search for support in the co-

operation with old-time institutions for future upbringing and education of youths. Despite somewhat insufficient affability from the Yugoslav side, this intention of the Serbian relief alliance was realised with the arrival of a group of American students to Yugoslavia in September 1934. The act which was given the importance of a national mission of its own kind, however, became marked with challenges coming from encounters of two worlds that carried different values, ideas, and expectations in practice. A certain continuity of cooperation was achieved exclusively thanks to the efforts and attempts of the Serbian emigrant organisations, but great numbers were not achieved, and neither was the quality of institutional linking that the emigrants wanted. The outbreak of the Second World War put an end to the creation of this kind of educational cooperation, disabling further identification of potentials and courses of cooperation of the two sides in this sphere of work. The creation of a new Yugoslav state with different ideological and political content will set the overall relations of the emigrants and their old home to new outlines, leaving the achieved educational cooperation of the 1930s limited in time, experience, and reach.